

www.eitaneldar.com

eitaneldar@gmail.com

Facebook

ניתוח התנהגות והומניזם הולכים יד ביד

ד"ר איתן אלדר BCBA-D

בשני העשורים האחרונים חל גידול מרשים במספר העוסקים בניתוח יישומי של התנהגות, ברמה המחקרית והיישומית. התפתחות זו בולטת בצפון אמריקה, באירופה, במדינות נוספות באסיה, וגם במדינת ישראל.

ההתייחסות לניתוח יישומי של התנהגות במערכת החינוך והבריאות בישראל השתנתה בהדרגה – מדחייה, לתמיכה משמעותית. בשעה שרק מנתחי התנהגות בודדים היו פעילים בישראל בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים, ישנם כיום (מרץ 2019) למעלה מאלף, וביניהם כמאה וחמישים מנתחי התנהגות שהוסמכו על ידי הבורד הבינלאומי – **BACB**. התפתחות ניתוח התנהגות כמקצוע

(profession) התבססה בישראל על מהלך מתוכנן של הטמעה, שכלל את העקרונות הבאים: הכשרת מחנכים וקלינאים מתחומים שונים; תמיכה ביישום תוכניות התנהגותיות איכותיות במערכת החינוך ובמוסדות הבריאות; שיתוף פעולה מתמשך עם מפקחים ועם מקבלי החלטות; שיקום תלמידים עם מה שנקרא "בעיות התנהגות" עמן התקשתה מערכת החינוך להתמודד, והחזרתם למערכת הרגילה; כתיבת חומרים מקצועיים בעברית; קיום תוכנית מחקר שיטתית המתייחסת לשיפור התנהגות ושילוב תלמידים מתקשים; ושימוש בשפה מדוברת המובנת לכל.

נוכחותם המתגברת של עשרות מנתחי התנהגות במערכות השונות בישראל, משאירה רושם חיובי ביותר. הדבר בא לידי ביטוי בדרישה מוגברת של מקבלי החלטות, להגדיל את מספרם ואת היקף עבודתם של מנתחי התנהגות בארגונים שלהם. אסטרטגיה זו לוקה אולי בחיזוק דחוי, ואולם נראה שלצורך הטמעת התחום, רצוי לנקוט בשיטת "הריצה למרחקים ארוכים". יישום הליכים המבוססים על איסוף נתונים תקף, מהימן ומתמשך, והכשרת הסביבה החינוכית כולה, מעבר לעבודה ישירה עם "הצרכנים לכאורה" (ילדים, תלמידים) אורכים זמן ומלווים לא אחת בקשיים כאלה ואחרים בדרך.

התחום "הטיפולי" מאופיין לעיתים בדרישה לשינוי מידי וקצר מועד. דרישה זו מדלגת לא אחת על הצרכנים האמיתיים (הורים, מתנכים). דווקא כאן עלינו להדגיש

את הכשרתם (שינוי התנהגותם) של אלה, הכשרה אשר תסלול את הדרך לתיפקוד מוצלח של ילדיהם, תלמידיהם. כאשר תהליך זה מתרחש כהלכה, ההצלחה רבה וכך גם שימור ההישגים (ההתנגדות להכחדה). או אז, נהיה עדים לתמיכה מעמיקה בניתוח התנהגות יעיל. ייתכן ונשמע פחות את האמירה, "ראשית נבצע הליך התנהגותי שטחי ולאחר מכן נעמיק בנבכי ההתנהגות, בגישות אחרות". זו ההצלחה אליה אנו שואפים, והיא שתבסס את עיסוקנו כמוביל בתחום הערכי / חינוכי / קליני.

כדי להשיג את המטרות שתוארו לעיל, יש להבטיח שמאות מנתחי התנהגות "הפזורים בשטח" ועושים עבודתם נאמנה, יהיו מחויבים לאמות מידה ברורות – כאלה העולות בקנה אחד עם תחום הידע אותו רכשו – ניתוח יישומי של התנהגות. לצורך זה קיים קוד אתי, שהוא מאפיין בסיסי בהגדרת כל מקצוע.

טענות נגד הביהביוריזם

3 המפגשים הראשונים עם מומחים וקלינאים, בתקופה של הטמעת ניתוח התנהגות היו מאתגרים. רובם כללו ביקורת נוקבת על ניתוח התנהגות בטענת נוקשות, פשטות וחוסר הומניות – כאילו קראו מבקרים אלה את ההקדמה בספר "על הביהביוריזם", שם פירט סקינר עשרים טענות רווחות העולות אצל מתנגדי ניתוח התנהגות. נראה כי אלה עצרו את קריאתם בסוף ההקדמה, והחמיצו את הסבריו של סקינר על המהות האמיתית של הביהביוריזם, אשר סתרו את הטענות. להלן הטענות שהושמעו כלפי הביהביוריזם, כפי שהן מופרטות בספרו של סקינר, במהדורה המתורגמת לעברית (Skinner, 1974, p.4-5).

1. הוא מתעלם מן ההרגשות, מהתודעה ומהמצבים הנפשיים.
2. הוא מתעלם ממורשת שמלידה, וטוען כי כל ההתנהגות כולה נרכשת במהלך חייו של היחיד.
3. הוא מגדיר התנהגות כסתם מערך של תגובות על גירויים, ובכך מציג את האדם כאוטומט, כרובוט, כבובה, או כמכונה.
4. אינו מנסה לתרץ ולפרש תהליכים של הכרה.
5. אין בו מקום לכוונות, למטרות, להתכוונות למטרה.

6. אינו מסוגל להסביר הישגים יצירתיים, למשל – באומנות, או במוסיקה, או בספרות, או במדע, או במתמטיקה.
7. אינו מייחס שום תפקיד לעצמות או לתחושת העצמות.
8. הוא שטחי בהכרח, ואין בכוחו לחדור אל מעמקי הנפש או האישיות.
9. הוא מגביל את עצמו לחיזוי התנהגות ולשליטה בה או פיקוח עליה, ומתעלם כליל מטבעו הבסיסי או מהותו הבסיסית של אדם.
10. מושאיו הם בעלי חיים, ובייחוד עכברים לבנים, אך לא בני אדם; ולפיכך, תמונת התנהגות אנוש שהוא מצייר, מוגבלת ומצומצמת אך ורק לאותן תכונות שיצורי אנוש חולקים עם בעלי חיים.
11. הוא לוקה בפישוט יתר ובנאיביות, והעובדות שהוא מציג, או שהן טריוויאליות או ידועות מכבר.
12. הוא "מדעיסטי" ולא "מדעי"; הוא סתם מחקה את המדעים.
13. את ההישגים שהשיג בתנאי מעבדה מבוקרים, אי אפשר לשחזר ולשעתק בחיי היומיום; ומשום כך, כל מה שיש לו לומר אודות התנהגות אנוש במציאות היומיומית, אינו אלא מאטא-מדע, מעין תת מדע חסר ראיות והוכחות.
14. אל כל ההישגים הטכנולוגיים שהשיג, אפשר היה להגיע דרך עשיית שימוש בשכל הישר.
15. אם אמנם תקפות טענותיו, הריהן חלות בהכרח גם על מדען הביהיורזיס עצמו, ולפיכך הדברים שהוא אומר אינם אלא הדברים שהותנה לאומרם, ואי אפשר שיהיו נכונים.
16. הוא שולל מאנוש את אנושיותו; הוא גמדני, צמצמני, מבטל את האדם כאדם.
17. הוא נותן דעתו רק לעקרונות כלליים, ומשום כך עיוורות עיניו לייחודו של היחיד.
18. בהכרח הרינו אנטי דמוקרטי, מאחר שהזיקה בין הנסיין למושאו היא מניפולטיבית, ומשום כך ניתנות התוצאות לניצול רק בידי רודנים, אך לא בידי בעלי רצון טוב.
19. הוא מתייחס אל רעיונות מופשטים, כגון מוסריות או צדק, כאל פיקציות.
20. הוא אטום כליל לחמימות ולעושר הגוונים שבחיי אנוש, ואינו מתיישב עם מעשה היצירה ועם חדוות ההנאה המצויים בתחומי האמנות, המוסיקה והספרות, ואף לא עם אהבתו של אדם לזולתו.

טענות אלה ודומות להן אפיינו את הלך הרוחות בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים, עם התחזקותו של הזרם ההומניסטי. מעניין לציין שטענות דומות קיימות גם כיום, למעלה מחמישים שנים לאחר מכן. עשויים להיות שני הסברים לתופעה זו.

האחד – הטענות צודקות ולפיכך לא השתנו. השני – רוב הציבור עדיין אינו מודע להתקדמות הרבה שחלה במדע ההתנהגותי במהלך שנים אלה, ולתרומתו הבלתי מעורערת לתחומי החינוך, החינוך המיוחד, הבטיחות ורבים אחרים. אחת הטענות החוזרות ונשנות כלפי הגישה ההתנהגותית היא שאינה מתחשבת בכל התהליכים הפנימיים המתרחשים אצל האדם, ומהווים את הגורם להתנהגותו ואת עצם הווייתו – "הוא מתעלם מן ההרגשות, מהתודעה ומהמצבים הנפשיים" ... עיון בכתביו של סקינר ושל רבים מממשיכיו, מצביע על תמונה אחרת לגמרי, המסבירה את שני "העולמות" הללו באותה צורה, ומשייכת את התנהגותו – פנימית וחיזונית לאותם גורמים העשויים להיות "בתוך עורו" (Skinner, 1974) או מחוצה לו.

הומניזם

5

דיון כולל בנושא ההומניזם הינו מעבר לתחומי מאמר זה. מספיק יהיה לומר שרוב המילונים מגדירים הומניזם (**humanism**) כתמיכה בחופש ובקידמה אנושיים. תנועות הומניסטיות מציבות את האדם במרכז, ומנסות להבין את העולם דרך המדע ולא דרך התגלות של כוח עליון כלשהו. הן מדגישות את הכבוד האישי ואת הערך של הגשמה עצמית באמצעות ההיגיון. תוכניות להכשרת מנתחי התנהגות מבהירות כיצד ניתן להסביר וליישם את מונחי היסוד של ההומניזם, באמצעות עקרונות והליכים התנהגותיים. בדומה, מוזמנים הקוראים לבחון את תפיסתם האישית לאור רשימת הטענות שלעיל, ולענות עליהן אחת לאחת, בהסתמך על הידע שצברו בתחום ניתוח התנהגות. להלן תובא התייחסות לכמה רעיונות מכתביהם של סקינר וחבריו, המתייחסים להסבר ההתנהגותי להומניזם.

סקינר זכה בתואר "**הומניסט השנה**" (**humanist of the year**) מטעם ההתאחדות ההומניסטית האמריקאית (The American Humanist Association, 1972).

ניתוח התנהגות והומניזם

ההיגדים הבאים המייצגים את משנתו של סקינר, אבי הביהביורזם, לקוחים מכתביו ומאמירות של קולגות שלו, ועשויים לשרת את מנתחי ההתנהגות בהסבירם את מהות המקצוע אליו הם משתייכים:

✓ ביהביורזם והומניזם חד הם. הייחוד של הביהביורזם הוא בהיותו הומניזם יעיל.

✓ מנתחי התנהגות הם אנשים שרואים הזדמנות ליישום הליכים מחקרניים להתמודדות עם בעיות, ואשר מודעים לחלוטין לסכנות הכרוכות בשימוש בלתי הולם בכוח שהם מייצרים.

✓ בני האדם יכולים לשלוט בהתנהגותם מכיוון שהם יודעים מה צריך להיעשות.

✓ התנהגות היא תוצאה של אינטראקציה עם הסביבה – ולפיכך, נכללת בהגדרת ניתוח מחקרי.

✓ בני אדם יכולים להיות מאושרים, יצירתיים ותורמים לסביבה – לקוח מתוך ספרו האוטופי של סקינר, "וולדן 2".

✓ הבנת תלויות החיזוק תשפר את איכות החיים ותסב אושר לבני האדם.

✓ התלמיד תמיד צודק. הוא אינו ישן, אינו עצלן, אינו חולה, ויכול ללמוד רבות אם נספק לו את תנאי החיזוק המתאימים (פרד קלר).

✓ הבעת דאגה היא עניין אחד, עניין שונה הוא להצליח לעשות משהו בנדון (Engelmann).

ניתוח יישומי של התנהגות הוא מדע המבוסס על איסוף נתונים מהימנים ומעקב מתמשך. התוצרים של עשייה אמפירית זו מהווים אבן בוחן לכל התערבות חינוכית, ומתווים דרך לקבלת החלטות דידקטיות וקליניות. כך ניתן לוודא שההליכים המיושמים אכן מסייעים לשיפור באיכות החיים של המשתתפים בתוכנית. המונח הומניזם, פנים רבות לו. יש הגורסים כי פירושו מדגיש את מיקומו של הילד או האדם במרכז. עיקרון זה אינו סותר בהכרח את הגישה ההתנהגותית ואולי ההיפך הוא הנכון. מרכזיות האדם אינה מחייבת את סיפוק צרכיו באופן מייד, ללא כל קשר להקשר בו הוא מתפקד. מצב מעין זה עלול ליצור בלבול ואובדן דרך. ההומניזם בניתוח התנהגות מתמקד בהקניית יכולת להתמודד בהצלחה עם אתגרי הסביבה, בין השאר תוך חשיפה מבוקרת לקשיים ותוך הבטחת כבוד הדדי, תקשורת נאותה, ואיכות חיים לכל העושים במלאכה. זו תמציתו של ניתוח התנהגות הומניסטי.

יישום התנהגותי – הומניסטי

המבחן ההתנהגותי – הומניסטי הוא בשיפור התיפקוד ואיכות החיים של בני האדם. אמירות תומכות ומתחברות, אם אינן משיגות יעד זה, נשארות בתחום האווירה המשרה תחושת סיפוק רגעית, ללא יעילות העומדת במבחן הזמן. בטבלה הבאה מוצגת רשימה של כמה דוגמאות התנהגותיות – הומניסטיות, בחלקו הראשון של כל משפט, מול דוגמאות הנחשבות להומניסטיות, אך אינן בהכרח מציגות יעילות, בחלקו השני:

יישום "הנחשב" הומניסטי	יישום התנהגותי – הומניסטי	
התרשמות תקופתית מהתקדמות התלמיד, המבוססת על שיחה איתו ועם הצוות החינוכי.	הצגת עקומת למידה מבוססת נתונים, המעידה על התקדמות לאורך זמן בהתנהגויות המטרה.	1
שימוש ביעדים ובאמות מידה הנבחרים בהתאם להעדפת התלמידים והצוות החינוכי.	שימוש בהוראה מדויקת ובאסטרטגיות מבוססות זמן.	2
התקדמות עם הקצב האישי של התלמיד.	שימוש במומנטום ובהוראת שטף, והתקדמות מדורגת להבטחת הצלחה.	3
הארכת זמן הלמידה, והמתנה להתקדמות התלמידים.	קיצור "זמן העיכול והשליפה" להגברת הביטחון העצמי, ולהקניית מיומנויות התמודדות עם קשיים.	4
הענקת התאמות והקלות לתלמידים המאובחנים בקשיים לימודיים, ריגשיים והתנהגותיים.	הקניית כישורי התמודדות עם אוורסיה ועם מטלות קשות.	5
למידה מניסוי ומטעייה.	יישום למידה ללא שגיאות להגברת מודעות עצמית וביטחון עצמי.	6
הענקת בחירה אישית לתלמידים כדי להגביר את עצמאותם.	שימוש מודרך בניהול עצמי וביכולת בחירה, לשיפור יכולת אישית.	7
יישום תרופות במקרים של תנועתיות יתר וחוסר קשב.	יישום הליכים התנהגותיים כתחליף לטיפול תרופתי, והפחתה מדורגת של שימוש בתרופות, בשיתוף עם רופאים.	8

טבלה 1. השוואה בין מהלכים התנהגותיים – הומניסטיים, לבין הליכים הנחשבים להומניסטיים, אך אינם עומדים במבחן היעילות.

הקוד האתי שנכתב עבור מנתחי התנהגות (BACB, 2014) מיועד להבטיח יישום של הליכים יעילים ככל האפשר, מחד, ושמירה על זכויותיו של הפרט, מאידך.

אורסיה, הומניזם, ואתיקה

אורסיה וענישה מיוחסים לניתוח התנהגות על ידי אנשי מקצוע רבים. בפועל, ההיפך הוא הנכון, הגישה ההתנהגותית מדגישה את ההליכים החיוביים להגברת התנהגות כאמצעי ראשון ועיקרי לקידום למידה ותיפקוד. הסיבה לכך (הסבר מופיע בפרק על ענישה – אלדר, 2017) היא בהשפעה קצרת הטווח שלה, באי הנעימות שהיא גורמת לתלמידים, ובפיתוח דרכים להימנעות מאורסיה אצל התלמידים. סקינר הטיף לצמצום השימוש בענישה כאמצעי לשליטה בתלמידים. הדרך להשגת יעד זה היא בהגברת התנהגויות שימנעו את הצורך בהפחתת התנהגות. תלמידים שיש ביכולתם להשיג תוצאות מחזקות באמצעות עשייה והצלחה, לא יזדקקו לנקוט בהתנהגויות הדורשות הפחתה. ניתוח התנהגות מציע מגוון אסטרטגיות הממוקדות בחיזוק של התנהגויות השונות מהתנהגות המטרה, ומביאות להפחתה בתדירותה. אלה פותחו על ידי סקינר וממשיכיו, כדי להפחית ממידת האורסיה המיושמת בתקשורת האנושית.

ואולם, גם אסטרטגיות דוגמת חיזוק דיפרנציאלי כוללות בתוכן רכיבים אורסיביים (פרק "חיזוקים דיפרנציאליים" – אלדר, 2017). יתרה מזאת, יש לראות באורסיה חלק מהתנהלות אנושית ומהתפתחות האדם. לפיכך, יש להקנות לילדים, עוד בגיל צעיר, מיומנויות זיהוי אורסיה והתמודדות אתה. חשיפה מוגבלת ונשלטת לאורסיה, תעניק לילדים יכולת התמודדות, ועמידות במצבים אורסיביים רבים ומגוונים אותם מזמנים החיים מדי יום ביומו.

הסתרת האורסיה עלולה להיות לא הומנית

מחזק שלילי, שהוא אורסיבי מעצם הגדרתו, מהווה רכיב מרכזי בהנעה. היכולת להימנע או לברוח ממחזק שלילי (למשל, ללמוד במרץ כדי למנוע כישלון במבחן) היא חלק מהותי מהאבולוציה של בני אדם ושל חיות. תלמידים שלמדו להתמודד עם האורסיה, ישקיעו בלמידה ויצליחו למנוע את המצב הבלתי נעים של הכישלון. תלמידים אשר לא נחשפו להתמודדות מוצלחת עם אורסיה, יחפשו דרכים אחרות כדי לא להיתקל בה – למשל, לנשור מהלימודים, לא להגיע למבחן, ולתבוע הקלות בביצוע. לאור תיאור זה, על הקוראים להחליט איזו גישה הומניסטית יותר – זו החושפת לאורסיה כיעד חינוכי, או זו המלמדת להתחמק מאורסיה, כיעד הישרדותי? האם יש כאן סתירה? לא ולא. אורסיה במינון מתאים חיונית לקיום, בתנאי שאנו לומדים כיצד להתמודד אתה – זו דוגמה לחינוך התנהגותי – הומניסטי.

ומעבר לכל יש להדגיש את הערך צניעות (**modesty**) שאמנם אינו נדון במחקר ההתנהגותי, אך בולט בנחיצותו בעשייה החינוכית של מנתחי התנהגות.

**צניעות אינה סותרת מקצועיות והתמחות,
היא מחזקת אותן.**

מקורות

אלדר, א. (2017). ניתוח יישומי של התנהגות – עקרונות והליכים. בארתיים: אלדר – לימודי ניתוח התנהגות.

Skinner, B. F. (1974). *The behavior of organisms. About behaviorism*. New York: Knopf.